

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КЛІНІЧНОЇ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ

Матеріали 86-ї підсумкової конференції науковців
Буковинського державного медичного університету

Чернівці, БДМУ
2005

О.М. Рак ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЧНИХ І ПАРАМЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ ІЗ ПОГЛЯДУ СЕМАНТИКИ	191
М.М. Сядоренко ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ....	196
В.Г.Синиця ДО ЕТИМОЛОГІЇ ДЕЯКИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ	201
Н.М. Соловійова, А.М. Семисюк ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТИПОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ПІДМОВИ ПАРАМЕДИЦИНИ	204
А.В.Ткач, Г.В.Навчук ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ.....	208
О.Б. Томілова НЕОЛОГІЗМИ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	215
І.Є. Томка ПРО ВЖИВАННЯ ДЕЯКИХ СУФІКСІВ ПРИ УТВОРЕННІ ФРАНЦУЗЬКИХ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ	219
В.А.Троянський ПРОБЛЕМА ЛЮДИНОЗНАВСТВА В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	223
О.В. Шкром'юк ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИЧНОЇ АСИМІЛЯЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ.....	227
Л.Б.Шутак УКРАЇНСЬКА МОВА: ДЕРЖАВНА МОВА ЧИ СУРЖИК?.....	230

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ

А.В.Ткач, Г.В.Навчук

Кафедра суспільних наук та українознавства
(зав. – проф. М.М.Сидоренко)
Буковинського державного медичного університету

У системній організації медичних термінів на лексико-семантичних засадах визначальними є загальномовні семантико-парадигматичні відношення полісемії, омонімії, антонімії, паронімії та синонімії. Це пояснюється тим, що терміни не існують у мові ізольовано, а перебувають у певних відношеннях між собою і з словами загальнолітературної мови [1].

Однією з основних ознак терміна на відміну від загальноповживаного слова є його однозначність, тобто термін мусить мати обмежений, чітко фіксований зміст, зрозумілий кожному поза контекстом [5]. За словами І.Борисюка, „ідеальним для будь-якої терміносистеми є той стан, коли одному окремому поняттю відповідає один термін, бо саме така чітка, регламентована співвіднесеність назви й реалії дає можливість уникати можливих різночитань, а подекуди й плутанини в царині термінів” [2]. Незважаючи на це, в термінології, як і в літературній мові, неможливо зберегти моносемічність, оскільки людські знання про навколишню дійсність завжди поповнюються, і саме в процесі пізнання виникають нові поняття, які вимагають словесного вираження. Новоутворені поняття віддзеркалюються в мові, в тому числі й у *полісемії* слова, яка виступає однією з форм економії мовних засобів. Поява багатозначних термінів пояснюється насамперед причинно-наслідковими відношеннями в системі понять.

У медичній термінології широко представлений тип полісемії, що ґрунтується на схожості функцій, пор.: *імпульс* – 1) *внутрішній поштовх до дії*; 2) *форма збудження в нервових волокнах, яку спричиняє будь-яке подразнення*; 3) *кількість руху, яка дорівнює добут-*

кові маси тіла на його швидкість [8]; кома – 1) стан непритомності з порушенням чутливості й рефлексів, розладом життєво важливих функцій – кровообігу, дихання; 2) газова туманність оболонки ядра комети [8]. У наведених прикладах для передачі понять різних термінологічних систем використовуються однозвучні лексеми. На думку дослідників, полісемія медичних термінів зумовлюється як усім розвитком самої медицини, так і використанням у мові медицини загальнонаукових термінів із вужчим значенням, порівняємо, наприклад, загальнонаукове значення термінів *домінанта*, *ізоморфізм*, *індукція*, *інтерференція*, *редукція* та значення, якого набули ці терміноодиниці у мові медицини порівняно з мовами інших спеціалізованих галузей знання, зокрема лінгвістики, етнографії, фізики, математики, економіки, електроніки, астрономії, психології тощо.

Слід зазначити, що у медичній терміносистемі засвідчена полісемія, яка утворена на основі метафори (*ракові перлини*, *сорочка серцева*, *цибулина аорти*, *панцерний рак*) та метонімії (*вивих*, *розтяг*, *тиск*).

Отже, вищезазначене дає підстави говорити про міжтерміносистемну полісемію, яка охоплює й медичну термінологію.

З явищем полісемії у медичній термінології тісно пов'язана *омонімія*. Тут, на відміну від полісемії, взаємодіють не значення термінів, а однакове звучання різних за значенням термінів. А значення слів-омонімів протиставляються як лексеми у всій сукупності їх лексичних значень [7].

Для термінологічної омонімії, як і для полісемії, характерним є те, що терміни мають різні дефініції і функціонують у різних термінологічних системах [3]. Так, у межах сучасної медичної термінології можна виділити міжгалузеву омонімію, коли медичний термін омонімізується з однозвучним терміном інших галузей наук, напр.: *блокада*¹ – виключення функцій якого-небудь органа або системи в організмі; *блокада*² – *військова, політична чи економічна ізоляція якоїсь держави, насильницьке порушення її зовнішніх зв'язків з метою примусити виконати певні вимоги*; *блокада*³ – *оточення військ противника, частини території з метою припинення їхніх зв'язків із зовнішнім світом* [8] та функціонально-стильову омонімію, коли омонімами виступають медичний термін і однозвучне слово загальноживаної лексики, напр.: *клапан*¹ – *нашитий шматок тканини*,

що прикриває отвір кишені або шов на одязі; **клапан**² – студки в серці, що містяться біля отворів із передсердь у шлуночки [9].

Якщо омонімія як різновид лексичних відношень, пов'язаних із формою знака, ґрунтується на повному збігові його фонетичного складу, то **паронімія** передбачає частковий збіг, подібність структури і вимови слів, різних за значенням, пор.: *афект – ефект, апендикс – апендицит, психіатричний – психічний, сердечний – серцевий*. У термінології медицини таких термінів-паронімів є чимало. Так, у номенклатурі органічних сполук паронімія зумовлена специфікою їх номінації. Основним лінгвістичним принципом побудови назв є заміна афіксація: *метил – метилен, пропіл – пропен – пропан*, де кожен суфікс вказує на належність до певного класу сполук, напр.: -ен – суфікс ненасичених вуглеводів.

У медичній терміносистемі у формальному аспекті **паронімічні слова можуть відрізнятися**:

- окремими голосними чи приголосними у складі кореня (*газ – гас, в'язи – м'язи, їда – їжа, олія – оліфа*);
- префіксами (*абсорбція – адсорбція, оснований – заснований*);
- суфіксами (*зрошувальний – зрошуваний, кристалічний – кристальний – кришталевий, природний – природничий*);
- наявністю чи відсутністю афікса (*галуження – розгалуження, кристалізація – рекристалізація*).

Усі паронімічні пари мають свої особливості, тому кожен випадок треба аналізувати окремо, зокрема, коли значення таких пар не диференційовані повністю. Це важливо передусім для ефективного нормування термінології.

Отже, оскільки медична термінологія є невід'ємною складовою загальнонавчаної лексики української літературної мови, то й явище паронімії характеризується аналогічними принциповими ознаками. Специфіка медичної паронімії зумовлена специфікою терміна як особливого типу мовного знака та специфікою предметної галузі.

Широко представлена в досліджуваній терміносистемі **антонімія**. Як і в інших термінологіях, у медичній термінологічній системі антоніми утворили своє лексико-семантичне мікрополе, де реалізують відношення протилежності.

Осмислення антонімії у медичній термінології як одного із регулярних принципів найменування понять із протилежним змістом

дає змогу точніше визначити місце медичного терміна в спеціальній терміносистемі у його зв'язках і взаємозалежностях від інших її компонентів, включаючи і процес входження інновацій. Протиставлення лексичних значень терміноелементів зумовлює тісні контрастні й асоціативні логічні зв'язки між ними, пор.: *болісний – безболісний, повнокров'я – знекровлення, ушкоджений орган – цілий орган* тощо.

У медичній термінології антонімічні пари можна розділити на дві групи – лексичні (*зараження – антисептика, дезінфекція*) та словотвірні (*зараження – незараження, септичний – асептичний*). Простежується й паралельне вживання лексичних і словотвірних антонімічних пар, напр.: *тимчасова непрацездатність – стійка непрацездатність, інвалідність*. Значну частину антонімічних пар складають запозичення, які прийшли на український мовний ґрунт готовими дериватами, напр.: *гіпоксія – гіпероксія, ген – антиген, гормони – антигормони, концентрація – деконцентрація*.

Для медичної термінології типовим є вираження протилежних понять через префікси, що вказують відповідно на надмірність, перебільшення та недостатність, пониження установленої норми, напр.: *гіпервітаміноз – авітаміноз – гіповітаміноз, гіперплазія – гіпоплазія*.

Крім однокореневої антонімії, яка ґрунтується на кореляції префіксів, у терміносистемі наявні й антонімічні пари змішаного типу, де антонімічні відношення побудовані на протиставленні перших компонентів складних слів при однакових других. Так, усічені основи *макро-*, *мікро-* містять ознаки протилежності розміру, вираженого другим компонентом, пор.: *мікромолекула – макромолекула, мікроцефалія (мікрокефалія) – макроцефалія (макрокефалія), мікроаденома – макроаденома*. Для вираження протилежності одиницності, чисельності, вираженої другим компонентом складного слова, вживаються усічені основи грецького походження *моно-* (*одно, єдино*), *полі-* (*чисельний, багато*), напр.: *монокристали – полікристали, моносахариди – полісахариди*. Наявні в медичній термінології і відповідні власне українські структури, напр.: *багатоплідність – (мало-) одноплідність, багатоклітинний – одноклітинний* тощо. Як бачимо з наведених прикладів, антонімічність одного із компонентів складного терміна спричинює антонімію всього складного терміна.

Немало антонімічних пар серед медичних термінів-словосполучень, пор.: *перегрівання тіла – нагрівання тіла, полегшення ста-*

ну – погіршення стану, болісна процедура – безболісна процедура тощо. Номінації родових антонімічних термінів-комполітів виражають здебільшого єдність протилежних понять, атрибути – протилежні їхні ознаки, тобто значення атрибутів протиставляються за одним із семантичних компонентів.

Отже, антонімія є виразною специфічною рисою, характерною для медичної термінології, що уможливило окреслення семантики терміносистеми, забезпечує її симетричність, стійкість і системність.

З-поміж проаналізованих нами лексико-семантичних явищ (полісемії, омонімії, антонімії, паронімії) найширше представлена в українській терміносистемі медицини *синонімія*, яку вважають у лексиці однією з найважливіших системотвірних категорій.

Синоніми в термінології – це терміни, що належать до одного й того ж денотата, але мають відмінності у понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності (новизни) та особливостями функціонування. Синонімами можуть бути термінологічні одиниці різних структурних рівнів та нерідко різних знакових виражень, пор.: *вода* – H_2O , *рак* – *Ca* тощо.

Не можна не враховувати й різних джерел формування медичних термінів. Переважна більшість абсолютних синонімів – це пари слів, одне з яких запозичене, інше – автохтонне, напр.: *анемія* – *недокрів'я*, *асиміляція* – *уподібнення*, *гідротерапія* – *водолікування*.

Синонімія у термінології медицини на рівні варіантності є досить специфічним явищем. Терміни позначають, як правило, тотожні поняття, але мають певні видозміни на рівні афіксації. Напр.: терміни *антигрипозний* – *протигрипозний*, *допологовий* – *передпологовий* розрізняються префіксами, хоча поняття, які вони позначають, залишаються незмінними.

Явище синонімії може проявлятися і на рівні однієї словотвірної моделі, напр.: *відновлення* – *відновлювання*, *перетравлення* – *перетравлювання*. Ці пари диференціюють характеристику позначуваного ними поняття чи процесу щодо тривалості.

На міжзнаковому рівні маємо синонімію на зразок: t° – *температура*, *Rh* – *резус-фактор*, *AT* – *артеріальний тиск*.

На нашу думку, в українській медичній термінології синонімічні ряди утворилися внаслідок:

1) паралельного вживання питомого й іншомовного термінів, напр.: *крововилив – геморагія, новоутворення – неоплазма, недокрів'я – анемія;*

2) мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів:

– утворення однослівних складноскорочених назв з окремих компонентів, що входять до складу терміна-словосполучення, напр.: *вегетативний невроз – вегетоневроз, ревматичний кардит – ревмокардит;*

– використання повних форм та аббревіатур, напр.: *адренокортикотропний гормон – АКТГ, синдром набутого імунодефіциту – СНІД, швидкість зсідання еритроцитів – ШЗЕ;*

3) утворення термінів-епонімів, напр.: *вірусна діарея – хвороба Спенсера, асфізія – симптом Джексона, тромбангіт – хвороба Бюргера;*

4) паралельного функціонування термінів, запозичених із різних мов, напр.: *гіпотонія – гіпотензія, миготлива аритмія – фібриляція передсердь;*

5) відродження термінів, які з певних причин активно не використовувалися впродовж певного часу, напр.: *пропасниця, нежить, недуга, навіювання;*

6) дієвість обох термінів, що є автохтонними утвореннями, напр.: *осердя – сорочка серцева, стулка серця – заслінка серця;*

7) пояснення наукових лексем описом їхніх істотних ознак, напр.: *кокцигодія – куприковий біль, колоптоз – опущення товстої кишки.*

Як бачимо, на рівні парадигматики явище синонімії в медичній термінології існує здебільшого у вигляді повної синонімії. Як і в будь-якій іншій терміносистемі, воно відбиває історію становлення і динаміку розвитку медичної терміносистеми на сучасному етапі.

Отже, аналіз досліджуваного матеріалу дає підстави стверджувати, що визначальними принципами у системній організації медичних термінів на лексико-семантичному рівні є відношення полісемії, омонімії, паронімії, антонімії та синонімії. Їх ґрунтовне дослідження як системоформуючих категорій дасть змогу виявити лексико-семантичні закономірності розвитку та функціонування медичної термінології.

Література. 1. Абакумова Г.О. До питання про експресивність терміна // Мовознавство. – 1981. – №3. – С. 85. 2. Борисюк І. Явище синонімії в термінології // Дивослово. – 2000. – №4. – С. 27-28. 3. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с. 4. Красножан Ж.В. Из спосережень над омонімією в термінології // Мовознавство. – 1988. – №15. – С. 3. 5. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с. 6. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк І.П. Українське термінознавство. – Львів, 1994. – 216 с. 7. Склад і структура термінологічної лексики української мови // За ред. А.В. Крижанівської. – К.: Наукова думка, 1984. – 193 с. 8. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с. 9. Словник української мови: В XI-ти т. – Т. IV. – Київ, 1972. 10. Ткач А.В. Пароніми у медичній термінології // Матеріали 85-ї підсумкової конференції, присвяченої 60-річчю БДМА. – Чернівці, 2004. – С. 425-428. 11. Ткач А.В. Явище синонімії в медичній термінології // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2001. – Вип. 107. – С. 185-189. 12. Худолеєва Є.П. Термін та його лінгвістична сутність // Мовознавство. – 1979. – №5. – С. 60-64. 13. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – Москва, 1973. – 279 с.